

Nemesi Attila László, Az alakzatok kérdése a pragmatikában

Pragmatika 1. Loisir Kiadó, Budapest, 2009. 216 lap

Ahogy azt az újabban megjelent magyar nyelvű lexikonok, az „Alakzatlexikon” (SZATHMÁRI szerk. 2008) és a „Retorikai lexikon” (ADAMIK szerk. 2010) is nyilvánvalóvá teszik, az alakzatok vizsgálata hagyományosan elsősorban a retorika, illetőleg a stilsztika érdekeltségi körébe tartozott, és tartozik ma is. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az alakzatok által felvetett problémákat kizárólag retorikai vagy stilsztikai kérdésnek kellene tartanunk. NEMES ATTILA LÁSZLÓ könyve – azzal együtt, hogy rávilágít az alakzatok ku-

tatásának tágabb, interdiszciplináris kontextusára – ékesen bizonyítja, hogy az alakzatok működésének vizsgálata számos, szemantikai és pragmatikai kiindulópontból igencsak releváns kérdés megfogalmazására, illetőleg megválaszolására ad lehetőséget.

A könyv a retorikai hagyomány által számon tartott alakzatok közül – az ún. *jelentésalakzatok*-ra, vagyis azokra a – szemantikai és pragmatikai szempontból mindenképpen kiemelt figyelmet érdemlő – alakzatokra összpontosít, amelyek egy „általános jelentés-transzponálási sémára” (7) vezethetők vissza. Itt fontos megjegyezni, hogy a szerző a jelentésalakzat fogalmát tágabban értelmezi annál, minthogy az megfeleltethető legyen a *trópus* hagyományos fogalomértelmezésével. A jelentésalakzatoknak az alábbi hét fajtáját különbözteti meg: a metaforát (beleértve a hasonlatot, a megszemélyesítést, a szinesztéziát és az allegóriát), a metonímiát (beleértve a szinekdochét, az emfázist és az antonomázia több megvalósulását), az iróniát, a hiperbolát, a litotészt, az oximoront (beleértve a paradoxont) és a tautológiát (7–8). Ahogy azonban az a bevezetésből (1. fejezet) kiviláglik, a könyv nem egyszerűen csak a felsorolt jelentésalakzatokkal kapcsolatos pragmatikai kérdéseket áttekintését vállalja fel. Egy olyan – elsődlegesen neo-griceianus orientációjú (l. 13) – pragmatikai modell felvázolására is kísérletet tesz, amely a maga nyelvelméleti háttérfeltevéseivel összhangban releváns szempontokat és fogalmi apparátust kínál mind az alakzatmegértésnek (2. fejezet), mind az alakzatprodukciónak a kutatásához, utóbbi empirikus vizsgálatának lehetséges irányát is kijelölve (3. fejezet), továbbá egy jelentésalakzatnak, a túlzásnak (hiperbolának) a részletes, beható vizsgálatával a modell alkalmazhatóságát is szemléltetve (4. fejezet).

A 2. fejezet, amely elsősorban az alakzatmegértés problémájára összpontosít, nem csak ennek különféle pragmatikai interpretációival foglalkozik. Egyrésztől – a történetiség szempontját előtérbe helyezve – vázlatos, ám széles és magabiztos szakirodalmi tájékozottságon alapuló áttekintést ad arról is, hogy milyen helyet foglalt el az alakzatok kutatás a retorikai hagyományban, és hogy mi határozta, határozza meg az alakzatokról való gondolkodást a stilsztikában. Másrésztől foglalkozik az alakzatmegértés különböző szemantikai megközelítéseivel is, amelyek szempontjai, illetve eredményei – még ha más okból is – ugyancsak nem hanyagolhatók el az alakzatok pragmatikai vizsgálatának megalapozásakor. E rész a maga szükségeszerű vázlatossága mellett szintén átfogó kíván lenni: bemutatja a formális szemantikai kiindulópontokat (annak két jellegadó irányára, a referencialista és a deskriptivista magyarázatokra fókuszálva), a strukturális szemantika kiindulópontját (a generatív nyelvészet eredményeit előtérbe helyezve), valamint a kognitív szemantikai kiindulópontot (legalábbis annak ma már klasszikusnak számító lakoffi változatát). Ezt követi azoknak a pragmatikaelméleteknek a sorra vétele, amelyek alakzatértelmezéseire reflektálva a szerző kialakítja a saját „kompromisszumos megértésmoddelljét” (100–9). A könyv hat pragmatikai modell, jelesül a searle-i beszédaktus-elmélet, a grice-i inferenciaelmélet, a klasszikus (Leech- és Brown–Levinson-féle) udvariassági elméletek, a Gibbs-féle egy lépéses pszichológiai modell, a Giora-féle többlépcsős kognitív modell, és végül a Sperber–Wilson-féle relevanciaelmélet kritikai áttekintésére vállalkozik.

Az egyes modellekhez fűzött kritikai reflexiók egyértelműen mutatják, hogy az áttekintés alapjaiban osztozik a formális szemléletű pragmatikai hagyomány alapvető elméleti és módszertani háttérfeltevéseiben, és lényegében érvényesíti annak dichotomikus szemléletét (pl. szemantika vs. pragmatika, rendszer vs. használat, megismerés vs. kommunikáció, egyén vs. társadalom, szó szerinti jelentés vs. figuratív jelentés, konvencionális jelentés vs.

kontextuális jelentés). A formális pragmatikai hagyományhoz kötődő neo-griceianus kiindulópont (l. erről még NÉMETH T. 2003, 2006) magyarázza például a távolságtartást mind a kognitív szemantikával, mind a gibbs-i pszichológiai modellel szemben, hiszen utóbbi is több ponton kapcsolódik a fentebb jelzett dichotómiákat megkérdőjelező funkcionális kognitív nyelvészet felfogásához (l. erről pl. KÖVECSES–BENCZES 2010, TOLCSVAI NAGY 2010, amelyek az ismertetett könyv után jelentek meg). Továbbá ugyancsak a neo-griceianus kiindulópont magyarázza a relevanciaelmélethez fűződő ambivalens viszonyt. Amíg ugyanis annak logikai, illetőleg moduláris kiindulópontja termékeny diszkurzív alapot biztosít a szerző számára a relevanciaelmélet eredményeinek hasznosításához, addig a kontextus és a nyelvi szimbólumok párhuzamos feldolgozásának tételezését nehezen tartja összeegyeztethetőnek a grice-i – és tegyük hozzá: a klasszikus retorikai – alapokkal. E kiindulópontból ugyanis a társalgási implikaturaként értett jelentésalakzatok a nyelvi szimbólumok szó szerinti (vagy konvencionális, azaz kontextustól független) jelentésének „kijavításai”, amely a maximákként megnevezett interpretáló elvek nyomására történik meg. Az alakzatok megértésének pragmatikai modelljét felvázolva a szerző a fentebb jelzett grice-i alapokat Giora ugyancsak többlépcsős, a *vezérjelentés* fogalmával operáló kognitív modelljével ötvözi, mondhatni: dinamizálja. Eszerint a konvencionális nyelvhasználat normájának kiaknázásán alapuló „pragmatikai alakzatok tehát jelentésalakítási sémák és azokkal létrehozott nyelvi kifejezések. Belőlük lesznek a szemantikai alakzatok konvencionalizálódás (lexikalizálódás) eredményeképpen. A *jelentésalakzat* terminus magában foglalja úgy a pragmatikai, mint a szemantikai alakzatokat” (104).

A 3. fejezet már nem az alakzatmegértésre, hanem az alakzatprodukcióra, és nem az elméletalkotásra, hanem az alakzatok empirikus kutatására összpontosít, szem előtt tartva egyfelől az elmélet és az empiria, másfelől a megértés és létrehozás kölcsönös feltételezettségét. Az empirikus vizsgálathoz a szerző saját korpuszt állított össze, amely különböző műfajú diskurzusokat ölel fel (tudományos ismeretterjesztő előadásokat, sportközvetítéseket, játékfilmek dialógusait, kerekasztal-beszélgetéseket, valamint sportos témájú magazinműsorok beszélgetéseit). E korpusz vizsgálatával a szerző három alapkérdést jár körül: 1. a jelentésalakzatok relatív gyakoriságát, 2. azok átfedéseit és társulásait, valamint 3. a használatuk mögött meghúzódó társalgási célokat. A gyakorisági vizsgálat – reflektálva a felmerülő módszertani problémákra – a KREUZ és munkatársai által 1996-ban publikált, narratív szövegekre vonatkozó statisztikának a kontrollvizsgálatát végzi el az említett, különböző műfajú szóbeli diskurzusokon. A számos tanulsággal járó kontrollvizsgálat eredményeit több diagram és egy összegző táblázat is szemlélteti, külön jelölve az összes és a nem konvencionális előfordulásokat. Az eredmények részletes ismertetése helyett álljon itt egy példa: a „műfajok feletti” gyakoriság például a *metafora* > *túlzás* > *metonímia* > *ironia* > *litotézs* > *tautológia* > *oximoron* sorrendet mutatja. Ugyancsak rendkívül tanulságosak az alakzattársulások gyakorisági adatai, amelyek azt mutatják, hogy a korpuszban az ironia például a litotésszel, a túlzás pedig a metaforával és a metonímiával fordul elő leggyakrabban. A társalgási célok vizsgálatához a szerző az általa ismertetett Roberts–Kreuz-féle taxonómiánál koherensebb, a szociálpszichológiai hátterű kvalitatív diskurzuselemzés eredményeire is támaszkodó modellt dolgoz ki. A modell az *instrumentális célok* és az *interperszonális célok* megkülönböztetéséből indul ki, és a grice-i implikaturaelméletet olyan módon fejleszti tovább, hogy abba beépíti a relevanciaelméletnek a *gyenge implikaturák*-kal is számoló koncepcióját. Így az alakzatok figuratív jelentését háromféle, egymástól elválasztható gyenge

implikaturával írja le: a *fogalmi implikaturá*-val, az *attitűdimplikaturá*-val és az *énimplikaturá*-val.

Habár a szerző a bevezetésben (11) utal erre, az eltérő nyelvelméleti háttérfeltevések fentebb jelzett különbségéből adódóan kétséges marad, hogy a 3. fejezet a funkcionális pragmatika perspektíváját érvényesítené. Talán érdemesebb kissé óvatosabban úgy fogalmazni, hogy a könyvben kidolgozott neo-griceianus orientációjú pragmatikai modell inkább a termékeny diskurzus lehetőségét teremti meg az alakzatok működésének funkcionális kiindulópontú magyarázataival. Mindezt és ezen belül a modell működőképességét, magyarázó erejét, egyszóval alkalmazhatóságát kiválóan szemlélteti a könyv negyedik, záró fejezete, amely a *túlzás (hiperbola)* komplex pragmatikai leírását adja, gazdag példaanyag elemzésén keresztül.

Összegezve az eddigieket egyértelműen megállapítható, hogy NEMESI ATTILA LÁSZLÓ könyve nem csak azért jelentős munka, mert a „hazai alakzatok kutatás gazdag áramába” (175) termékenyen bevonja a nemzetközi pragmatikai kutatások egyik meghatározó irányának eredményeit, és azokat saját kutatási eredményeivel árnyalja is. Ha általában tekintjük a hazai pragmatikai kutatásokat, „Az alakzatok kérdése a pragmatikában”-t akkor is fontos könyvnek kell tartanunk, amellyel a pragmatika iránt érdeklődő olvasóknak érdemes minél előbb megismerkednie.

A hivatkozott irodalom

- ADAMIK TAMÁS szerk. 2010. Retorikai lexikon. Kalligram, Pozsony.
- KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA 2010. Kognitív nyelvészet. Akadémiai Kiadó, Bp.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2003. A kommunikatív nyelvhasználat elvei. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 20: 221–54.
- NÉMETH T. ENIKŐ 2006. Pragmatika. In: KIEFER FERENC szerk., Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Bp. 222–61.
- SZATHMÁRI ISTVÁN szerk. 2008. Alakzatlexikon. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2010. Kognitív szemantika. Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra.

TÁTRAI SZILÁRD